

Анатолій ЄРМОЛЕНКО, директор Інституту філософії ім. Г.С. Сковороди НАН України, член-кореспондент НАН України, доктор філософських наук, професор, завідувач відділу соціальної філософії ІФ НАНУ
<https://orcid.org/0000-0002-9908-6144>

Віталій НЕЧИПОРЕНКО, кандидат філософських наук, старший науковий співробітник відділу соціальної філософії Інституту філософії ім. Г.С. Сковороди НАН України
<https://orcid.org/0000-0003-0198-5289>

ВІДДІЛ СОЦІАЛЬНОЇ ФІЛОСОФІЇ: В ТРЕНДІ СУЧАСНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ СУСПІЛЬСТВА

Відділ соціальної філософії Інституту філософії було організовано 2 січня 1992 року (наказом № 1 від 02.01.1992 року) замість відділу філософських проблем суспільно-історичних процесів. Цей відділ мав три сектори: філософських проблем громадянського суспільства, філософії історії, а також філософії та соціології етносу і нації. Завідувачем відділу і сектора філософських проблем громадянського суспільства довгий час був д-р філос. наук, професор Микола Миколайович Мокляк, завідувачами інших секторів відповідно були: д-р філос. наук, професор Іван Васильович Бойченко, канд. філос. наук, старший науковий співробітник Борис Васильович Попов. Своєю чергою відділ філософських проблем суспільно-історичних процесів був спадкоємцем відділу історичного матеріалізму, одного із базових відділів з моменту створення Інституту Постановою Ради Міністрів УРСР від 6 листопада 1946 року. Впродовж тривалого часу цим відділом керував д-р філос. наук Володимир Ілліч Куценко. В ті часи у відділі працювали також М.І. Михальченко, Ю.Д. Прилюк (який упродовж тривалого періоду був головним редактором «Філософської думки»), О.О. Шморгун.

З 2002 року і дотепер завідувач відділу — д-р філос. наук Анатолій Миколайович Єрмоленко, заслуги якого оцінила Національна академія наук України, обравши своїм членом-кореспондентом 2018 року.

Співробітники відділу досліджують актуальні проблеми соціальної філософії відповідно до провідних тенденцій сучасної світової соціальної науки, зокрема ціннісно-нормативні чинники обґрунтування соціальних теорій та регулювання суспільних відносин. Крім дослідження методологічних засновків та парадигмальних змін у соціальних теоріях, науковці відділу працюють і над проблематикою практичної філософії, соціальної етики, філософії права, перекладають і готують до друку праці зарубіжних представників сучасної соціальної та практичної філософії. Співробітники відділу розробляли такі теми: «Громадянське суспільство і правова держава в Україні: проблеми та перспективи становлення» (керівник М. Мокляк); «Етно-національні сенси перехідної доби» (керівник Б. Попов).

Упродовж двох десятиріч за керівництва А. Єрмоленка співробітники відділу проводили дослідження щодо виконання наступних планових тем: «Ціннісні та інституційні форми соціальної інтеграції» та «Ціннісно-нормативне обґрунтування соціальних теорій» та інших, актуальність яких пов'язана зі зміною парадигм у сучасному світі у зв'язку з переходом до нових суспільно-економічних та політичних формоутворень. Дослідження спрямовані на ціннісно-нормативне обґрунтування соціальної теорії за умов модернізації та глобалізації українського суспільства. Результатами дослідження є визначення методологічно-теоретичного інструментарію вивчення сучасного українського суспільства, подальші можливості становлення його демократичних інституцій.

Важливою темою відділу стала «Соціальна відповідальність як ціннісно-нормативна вимога інституціалізації сучасного суспільства», спрямована на дослідження однієї з ключових проблем сучасної соціальної філософії, етики, політичної та економічної теорій. Це поняття досліджуємо і у вузькому аспекті, яким позначаємо насамперед відповідальність бізнесу, компаній і господарства загалом перед суспільством, що забезпечує подолання орієнтації економіки тільки на економічні категорії. Тут ідеться насамперед про корпоративну соціальну відповідальність компаній, бізнесу, господарства загалом. Соціальну відповідальність тематизуємо і в широкому аспекті, який передбачає дослідження відповідальності соціальних акторів у системах сучасного суспільства, таких, як політика, економіка, наука, техніка тощо, перед суспільством відповідно до його цінностей, моральних та правових норм. Тому соціальна відповідальність у цьому розумінні — складна узагальнювальна морально-правова, філософсько-практична та етико-психологічна категорія, яку досліджують і застосовують багато наук. Вона постає як моральна, політична, юридична, суспільна, громадянська, професійна та інші різновиди відповідальності, які сукупно утворюють загальне поняття «соціальна відповідальність», ключове для модерних суспільств за умов глобальних трансформацій та криз.

Теми «Соціально-філософські проблеми консолідації українського суспільства за умов модернізації» та «Соціально-філософські проблеми модернізації українського суспільства з перспективи європейських цінностей» спрямовано на дослідження модернізаційних та консолідаційних процесів українського суспільства, а також інтеграції до європейського інституційного простору. Показано, що це суперечливий процес, який потребує зміни ціннісних орієнтацій, що забезпечували б соціальну інтеграцію та консолідацію суспільства та легітимацію відповідних інституційних перетворень. Наголошено, що базовими цінностями сучасного демократичного суспільства є так звані головні цінності, а саме: «свобода», «справедливість» і «солідарність». Об'єднувальним чинником цих цінностей є цінність «відповідальності».

Співробітники відділу соціальної філософії здійснюють наукове керівництво і консультування кандидатських та докторських дисертацій зі спеціальності

09.00.03 — соціальна філософія та філософія історії. Наразі аспірантами у відділі є Михайло Богачов, Єлизавета Борисенко і Катерина Семчук. В кращих традиціях європейської та світової науки наші співробітники, зокрема А. Єрмоленко, В. Нечипоренко та В. Шамрай, викладали та викладають у ВНЗ м. Києва, завдяки чому до відділу долучаються випускники для навчання в аспірантурі. Цей шлях вже пройшли молоді вчені Оксана Гребіневич, Олексій Ведров та Артем Гергун, які здійснили низку закордонних стажувань. Останні дали їм змогу продовжити свої наукові розвідки за кордоном, при цьому вони не втрачають наукові зв'язки із відділом, який відкрив їм шлях до науки.

Науковці відділу активно співпрацюють із видавництвами та науковими часописами «Філософська думка», «Практична філософія», «Мультиверсум», «Sententiae», «Український гуманітарний огляд», «Наука і суспільство», «Totallogy», «Journal of Ukrainian studies» (Канада) та іншими. З 2019 року головним редактором журналу «Філософська думка» став Анатолій Єрмоленко, а заступником — Віталій Нечипоренко, їхні зусилля спрямовано на подальше вдосконалення роботи редакції та редакційної колегії згідно з новітніми вимогами до наукових періодичних видань.

У відділі здійснюють активну співпрацю із зарубіжними науковими установами — Вільний Університет Берліна; Центр Ганса Йонаса (ФРН); Міжнародний Філософський центр Карла-Отто Апеля (Козенса, Італія); Європейський Гуманітарний Університет (Вільнюс), Школа аналізу та вирішення конфліктів при Університеті Джорджа Мейсона (Арлінгтон, США) — та іншими організаціями. Так, відділ соціальної філософії впродовж багатьох років співпрацює з Радою з питань дослідження цінностей та філософії (CRVP). Зокрема, професорами-дослідниками в цій організації працювали Денис Кірюхін (він є також членом директорату CRVP) та Світлана Щербак. Раду було утворено у 1960-ті роки при Католицькому університеті Америки (Вашингтон, США), вона має за мету організацію та проведення міжнародних семінарів та досліджень. В її діяльності свого часу брали участь такі видатні філософи, як Ганс-Георг Гадамер та Поль Рікер, а нині співпрацюють, зокрема, Ганс Йоас, Вільям Десмонд та Хосе Казанова, нині її очолює Чарльз Тейлор. 2021 року за результатами реалізації спільного дослідницького проєкту «Спільнота та суспільство за глобальних часів» було видано колективну монографію «Community and Tradition in Global Times». В ній автори — співробітники відділу досліджують такі актуальні теми, як *політичний популізм* (Світлана Щербак); *справедливість кордонів* (Денис Кірюхін); *держава загального добробуту та теорія модернізації* (Артем Гергун); *нова антропологія для глобального світу* (Вікторія Шамрай).

Варто також відзначити активність відділу у всеукраїнських та міжнародних наукових конференціях, проведенні круглих столів з актуальної проблематики. Відділ соціальної філософії регулярно проводить теоретичні семінари, присвячені проблемам соціальної філософії та соціальної теорії.

Новацією останніх років стало започаткування серії «міжвіддільських» *семінарів з політичної філософії* з актуальних тем (доповіді на яких робили Анатолій Єрмоленко, Денис Кірюхін та Світлана Щербак), до обговорення яких долучаються співробітники інших відділів інституту.

Співробітники відділу не тільки досліджують фундаментальні проблеми сучасного суспільства в світі та в Україні, вони активно долучаються до громадянських практик в різних аспектах їх прояву. Зокрема, громадську експертизу для урядових інституцій в Україні та на міжнародному рівні здійснює Олена Лазоренко. У фокусі її зусиль — *адаптація, імплементація і моніторинг Цілей сталого розвитку (ЦСР) в Україні, тематика навчання і освіти дорослих (НОД), а також питання корпоративної соціальної відповідальності (КСВ) та розширення можливостей і прав жінок в Україні*. Національні консультації щодо локалізації ЦСР в країні було організовано Міністерством економічного розвитку і торгівлі України (МЕРТ) та Програмою розвитку ООН (ПРООН) у червні — вересні 2016 року. О. Лазоренко залучена до моніторингу ЦСР на національному і міжнародному рівнях, а 2019 року брала участь у розробці тематичного звіту ЦСР4 для ООН (UN DESA)¹. У період 2018—2021 років громадську експертизу *О. Лазоренко* було сфокусовано на завданні просування політики щодо *освіти і навчання дорослих*. Для цього було сформовано неформальне «Партнерство з питань навчання дорослих», яке розпочалося 2018 року. Мета Партнерства — просування змін у політиці України щодо навчання дорослих шляхом проведення аналітичних досліджень, подальшої адвокації через участь у робочій групі МОН України з розробки законопроекту «Про освіту дорослих», а також поданні цих напрацювань на європейському та глобальному рівні. Восени 2020 року нею підготовано аналітичну записку до МОН України² у рамках громадського обговорення проекту закону «Про освіту дорослих», яку підтримали лідери інших громадських об'єднань з Києва, Львова, Рівного та Кременчука. Проблема тиці розширення прав та можливостей жінок присвячено співпрацю з *Міністерством соціальної політики України, ООН Жінки, Фондом народонаселення ООН, а також Урядовою уповноваженою з гендерної рівності*. Створена 1997 року українськими жінками — науковцями з Інституту філософії організація «Жіноча професійна Ліга» є впливовою українською громадською організацією, до якої долучилися колежанки з різних освітніх, наукових, бізнесових і громадських інституцій країни. Мережа організації включає представниць з науки, освіти, бізнесу та публічної сфери по всій країні. Зараз Ліга

¹ Див.: Thematic Report on SDG4-Education 2030. League of Professional Women - Para 89 - HLPF 2019\Inputs to the High-level Political Forum on Sustainable Development. USA, New York. 2019 (<https://sustainabledevelopment.un.org/index.php?page=view&type=30022&nr=2250&menu=3170>).

² Див.: Олена Лазоренко. Аналітична записка у рамках громадського обговорення щодо проекту закону України «Про освіту дорослих» (в ред. від 07.09.2020р.) — електронний документ: Київ, 7.10.2020.

є учасницею інших громадських мереж, серед яких CIVICUS, Глобальний Договір ООН, ІТС She Trade Global, УС ПГС Україна-ЄС, UN Women's Major Group, Платформи «Рівні права та можливості» та інші. Організація виконує шляхетну місію — сприяти активній ролі жінок в економічному та суспільному житті України шляхом навчання та професійного розвитку; вона об'єднує задля *спільної мети* розширення соціальних та економічних можливостей жінок в Україні.

Громадську діяльність співробітників спрямовано і на покращення умов праці самих науковців, чому сприяє профспілкова організація. Зокрема, Микола Надольний є заступником голови профспілки Інституту філософії з 1995 року та делегований від інституту до Президії професійної спілки працівників НАН України з 2017 року по цей час.

Співробітники відділу — часті гості телепередач, інших публічних подій. Анатолій Єрмоленко та Віталій Нечипоренко 2020 року брали участь у всеукраїнській громадянській ініціативі за підтримки Міністерства культури України з проведення Національного круглого столу, метою якого було широке обговорення суспільних проблем України відомими науковцями, діячами культури та мистецтва.

Це коротке узагальнення роботи відділу соціальної філософії вже за своїм жанром не може охопити всю багатогранність та складність творчої діяльності та наукових потенцій співробітників, які за складних соціально-економічних умов намагаються робити вагомий внесок до роботи Інституту філософії імені Г.С. Сковороди НАН України.

ВИБРАНА БІБЛІОГРАФІЯ ПРАЦЬ, ПІДГОТОВЛЕНИХ СПІВРОБІТНИКАМИ ВІДДІЛУ:

- Єрмоленко, А.М. (2021). *Дискурс. Комунікація. Моральність*. Київ: Наукова думка.
- Модернізація України з перспективи європейських цінностей* / За ред. А. Єрмоленка (2021). Київ: Наукова думка.
- Kiryukhin, D., Shcherbak, S., Shamrai, V. Proleiev, S. (2021). *Community and Tradition in Global Times* / Ed. by Denys Kiryukhin. Washington, D.C.: CRVP.
- Yermolenko, A. (2021). A poetic practical philosophy of the dialog of Lesia Ukrainka in the light of our experience. *Kyiv-Mohyla Humanities Journal*, 8, 11—22.
- Кірюхін, Д.І. (2021). *Дискурси справедливості в історичному контексті*. Київ: Стилос.
- Щербак, С. (2021). Макс Вебер і сучасна плебісцитарна демократія: Спадщина Вебера: на перехресті традицій. *Філософська думка*, 1, 135—148.
- Yermolenko, A. (2020). Human condition in a globalized society of risks as social and ethical problem. *Anthropological Measurements of Philosophical Research*, 17, 110—118.
- Yermolenko, A. (2020). Karl-Otto Apel's discourse ethics as applied ethics of responsibility for ukrainian society. In: *Karl-Otto Apel: Vita e Pensiero / Leben und Denken* (SS.829—844). Cosenza: Pellegrinni Editore.
- Yermolenko, A. (2020). Universalisierungsprinzip und der moralische Imperativ in der philosophischen Paradigmen. *Ética y Discurso*, 5, 1—29.
- Lazorenko, O. (2020). Civil Society as Driver in Democracy Discourse of Adult Learning Policy in Ukraine. *Філософська думка*, 5, 41—60.

- Щербак, С. (2020). Популізм з погляду політичної філософії. *Філософська думка*, 3, 61—78.
- Kiryukhin, D. (2018). Responsibility and the Limits of Justice. In: João J. Vila-Chã, John P. Hogan (Eds.), *Justice and Responsibility: Cultural and Philosophical Foundations* (pp. 293—307). Washington, DC: CRVP.
- Кирюхин, Д.И. (2018). Неравенство и его восприятие. *Идеология и политика*, 2 (10), 33—79.
- Nechyporenko, V., Kornievskyy, O. (2018). Deliberative component of stable sustaining of Ukraine's political system. *Стратегічні пріоритети*, вип. 2.
- Щербак, С. (2018). Демодернизация или внутренние противоречия модерна? *Идеология и политика*, 1 (9), 17—78.
- Шамрай, В.В. (2018). Криза демократії та ефект публічного дискурсу. *Філософська думка*, 5, 93—103.
- Єрмоленко, А.М., Попович, М.В., Малахов, В.А., Ковadlo, Г.П. (2017). *Діалог як шлях до порозуміння*. Київ: Ін-т філософії імені Г.С. Сковороди.
- Соціальна відповідальність як основна цінність інституціалізації сучасного суспільства* / За ред. А. Єрмоленка (2016). Київ: Наукова думка.
- Гергун, А. (2016). *Глобальна справедливість. Контроверза універсалізму і партикуляризму* / За ред. А. Єрмоленка. Київ: Наукова думка.
- Lazorenko, O. (2015). Ukrainian Context of the Creative Social Actions. *Філософські діалоги. Філософія. Культура. Суспільство*, 9—10, 255—265.
- Шамрай, В.В. (2015). *Модерне суспільство: від ліберальної і тоталітарної утопій до мережної соціальності*. Київ: НАН України.
- Lazorenko, O. (2014). Women's SMEs in Different National Contexts. In: *Innovative SMEs by Gender and Age Around the Mare Balticum* (pp. 33—44). Hamburg: Hansea Parliament & the Baltic Sea Academy.
- Ведров, О. (2014). Науки про суспільство та соціальний прогрес: Етичні та епістемологічні засади соціальних наук з погляду філософії комунікації. Київ.
- Бьолер, Д. (2014). *Відповідальність за майбутнє з глобальної перспективи* / Перекл. з нім., післямова і примітки А. Єрмоленка. Київ: Стилос.
- Ціннісно-нормативне обґрунтування соціальних теорій* (2013) / За ред. А. Єрмоленка. Київ: Наукова думка.
- Єрмоленко, А. (2010). *Соціальна етика та екологія. Гідність людини — шанування природи*. Київ: Лібра.
- Лазоренко, О. (2010). *Соціальний капітал: соціальні та професійні мережі в Україні*. Київ: Енергія.
- Кірюхін, Д. (2009). Вступ до філософії релігії Гегеля. Філософія як спекулятивна теологія. Київ: ПАРАПАН.
- Мангайм, К. (2008). *Ідеологія та утопія* / Наук. ред. перекладу з нім. та передмова В. Нечипоренка. Київ: Дух і літера.
- Шамрай, В. (2008). Феномен кланово-корпоративного общества (у співавт.) (сс. 41—55). В: *Постсоветская публичность: Беларусь, Украина*. Вильнюс: ЕГУ.
- Надольний, М.І. (1999). Соціально-філософське дослідження потреб людини (історико-типологічний аспект) (сс. 94—109). В: *Цивілізація та історія*. Київ: КіСУ.
- Шамрай, В. (1994). *Преобразование общества: пределы возможного*. Київ: Наукова думка.
- Громадянське суспільство: ідеологія і реальність* (1997). Київ: Наукова думка.
- Суспільні закони та їх дія* (1995). Київ: Наукова думка.
- Социальные отношения: проблемы и перспективы развития* (1993). Київ: Наукова думка.